

WIESŁAW PUŚ
STATYSTYKA PRZEMYSŁU KRÓLESTWA POLSKIEGO
W LATACH 1879-1913
MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

WYDZIAŁ FILOZOFICZNO-HISTORYCZNY
UNIWERSYTETU ŁÓDZKIEGO

STATYSTYKA PRZEMYSŁU KRÓLESTWA POLSKIEGO
W LATACH 1879-1913

WYDAWNICTWA
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

WIESŁAW PUŚ
STATYSTYKA PRZEMYSŁU KRÓLESTWA POLSKIEGO
W LATACH 1879-1913
MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

WYDZIAŁ FILOZOFICZNO-HISTORYCZNY
UNIwersytetu ŁÓDZKIEGO

Łódź 2013

Wiesław Puś – Katedra Historii Polski XIX w., Wydział Filozoficzno-Historyczny
Uniwersytet Łódzki, 90-219 Łódź, ul. Kamińskiego 27a

RECENZENT

Jerzy Szczepański

PROJEKT OKŁADKI

Wojciech Puś

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ
przez Wydział Filozoficzno-Historyczny

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013

Wydanie I. W.06390.13.0.M

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-991-9

ISBN (ebook) 978-83-7969-228-6

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

WSTĘP

Pomysł opublikowania statystyki przemysłu jest rezultatem prowadzonych przez autora wieloletnich badań nad dziejami przemysłu Królestwa Polskiego. Dane statystyczne, które znajdują się w prezentowanej publikacji zostały opracowane na podstawie informacji zawartych w skorowidzach i spisach zakładów przemysłowych za lata 1879, 1884, 1893, 1900, które zostały wydane przez P.A. Orłowa i W.E. Warzara oraz księgi adresowe za lata 1904 i 1913 publikowane przez L. Jeziorańskiego, A.R. Srokę i D.P. Kandaurowa¹. W związku z tym, iż skorowidze P.A. Orłowa i W.E. Warzara nie zawierają danych statystycznych dla przemysłu ciężkiego, wykorzystano wydawnictwa rosyjskiego Departamentu Górnictwa w Ministerstwie Przemysłu i Handlu za lata 1879, 1884, 1893 i 1900². Powyższe wydawnictwa źródłowe były już częściowo wykorzystywane przez badaczy zajmujących się historią industrializacji ziem polskich. Zostały one także wysoko ocenione przez specjalistów³. W przeciwieństwie do sumarycznych danych oficjalnej statystyki, gdzie najczęściej do przemysłu zaliczano także zakłady rzemieślnicze i chałupnicze, skorowidze i spisy zawierają oddzielne informacje dla każdej firmy z podaniem

¹ *Ukazatel fabryk i zawodov Jewropejskoj Rossii s Carstwom Polskom i Wielikim Kniażestwom Finlandskim*, opr. P.A. Orłow, S. Petersburg 1881 (dalej skrót UFZ); *Ukazatel fabryk i zawodov Jewropejskoj Rossii i Carstwa Polskiego*, opr. P.A. Orłow, S. Petersburg 1887 (dalej UFZ); *Ukazatel fabryk i zawodov okrain Rossii, Carstwa Polskiego, Kawkaza, Sibirii i srednieazjatskich wladienij*, opr. P.A. Orłow, S. Petersburg 1895 (dalej UFZ); *Spisok fabryk i zawodov Jewropejskoj Rossii*, opr. W.E. Warzar, S. Petersburg 1903 (dalej SFZ); *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim*, opr. L. Jeziorański, Warszawa 1906 (dalej KAP); *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, opr. A.R. Sroka, Warszawa 1914 (dalej PH); *Fabryczno-zawodskije predprijatia Rossijskoj Imperii*, opr. D.P. Kandaurow, Piotrograd 1914 (dalej FZPR).

² *Gornozawodskija proizvoditelnost Rossii (1879, 1884)*, S. Petersburg 1881, 1886 (dalej GPR); *Sbornik statističeskich swiedienij o gornozawodskoj promyszennosti Rosii (1893, 1900)*, S. Petersburg 1895, 1903 (dalej SSSGPR).

³ Zob. I. Ihnatowicz, J. Łukasiewicz, *W sprawie badań statystycznych nad historią przemysłu na ziemiach polskich*, [w:] *Uprzemysłowienie ziem polskich w XIX i XX w.*, red. I. Pietrzak-Pawłowska, Wrocław 1970, s. 27–41.

daty założenia, nazwiska właściciela, adresu, liczby zatrudnionych, asortymentu i wartości produkcji, liczby maszyn parowych i ich mocy. Dane te pozwalają na oddzielenie zakładów drobnych, zatrudniających do pięciu robotników, które najczęściej niewiele miały wspólnego z produkcją przemysłową (poza przemysłem spożywczym). Umożliwiają także, w miarę pełne, opracowanie struktury wielkościowej i gałęziowej przemysłu, jak również na wyodrębnienie okręgów (regionów) co jest niemożliwe przy wykorzystaniu statystyki urzędowej (np. w dość obiektywnej statystyce Inspekcji Fabrycznej: *Swody otczetow fabrycznych inspektorow* albo *Staticzeskije Jeżegodniki*, które zawierały materiał statystyczny grupowany jedynie wg gałęzi produkcji lub guberni).

Wyżej wymienione wydawnictwa źródłowe, jak już wspomniano, były wykorzystywane przez historyków. Najczęściej służyły do opracowania historii niektórych gałęzi, okręgów lub ośrodków przemysłowych⁴. Nigdy jednak nie zostały w pełni wykorzystane, także przez autora niniejszego opracowania, który w publikacjach obejmujących dzieje przemysłu Królestwa Polskiego (*Przemysł Królestwa Polskiego w latach 1870–1914*, jak również *Rozwój przemysłu Królestwa Polskiego*) w badaniach zagadnień struktury terytorialnej, gałęziowej oraz struktury wielkości zakładów przemysłowych, posługiwał się jedynie liczbami względnymi. W związku z tym celem prezentowanej publikacji jest udostępnienie badaczom historii gospodarczej szczegółowych danych statystycznych obrazujących rozwój produkcji przemysłowej Królestwa Polskiego w latach 1879–1914. Okres ten jak wiadomo z dotychczasowych badań historycznych charakteryzował się zdecydowanym przyspieszeniem procesu industrializacji w Królestwie Polskim. Głównym czynnikiem tego przyspieszenia była zmiana polityki celnej państwa rosyjskiego. Przejście Rosji w 1877 r. do protekcyjnej polityki celnej (tzw. złote cła) umożliwiło ekspansję produktów przemysłu Królestwa Polskiego na niezwykle chłonne rynki rosyjskie. Warto przypomnieć, że w latach 1890–1913 lokowano tam od 60% do

⁴ K. Badziak, *Przemysł włókienniczy Królestwa Polskiego w latach 1900–1918*, Łódź 1979; Z. Pustuła, *Początki kapitału monopolistycznego w przemyśle hutniczo-metalowym Królestwa Polskiego (1882–1900)*, Warszawa 1968; W. Pruss, *Rozwój przemysłu warszawskiego 1864–1914*, Warszawa 1977; *Zakłady przemysłowe w Polsce XIX i XX wieku. Studia i materiały*, red. I. Pietrzak-Pawłowska, Wrocław 1967; *Uprzemysłowienie ziem polskich w XIX i XX wieku. Studia i materiały*, red. I. Pietrzak-Pawłowska, Wrocław 1970; B. Mikulec, *Przemysł Lubelszczyzny w latach 1864–1914*, Lublin 1989; W. Puś, *Przemysł włókienniczy w Królestwie Polskim w latach 1870–1900. Zagadnienia struktury i dynamiki rozwoju*, Łódź 1976; W. Puś, *Przemysł Królestwa Polskiego w latach 1870–1914*, Łódź 1984; W. Puś, *Rozwój przemysłu w Królestwie Polskim 1870–1914*, Łódź 1997; S. Pytlas, *Łódzka burżuazja przemysłowa 1864–1914*, Łódź 1994; D. Klemantowicz, *Region łódzki jako ośrodek przemysłu metalowo-maszynowego Królestwa Polskiego w latach 1864–1914*, Łódź 2008; W. Ziomek, *Rozwój przemysłu drzewnego Królestwa Polskiego w latach 1870–1914*, Łódź 2009.

90% globalnej produkcji Królestwa, głównie wyrobów przemysłu włókienniczego oraz metalowo-hutniczego⁵. Obok protekcyjnej polityki celnej państwa rosyjskiego ważny wpływ na rozwój niektórych gałęzi przemysłu w Królestwie Polskim miały bezpośrednie zamówienia rządowe. Ich rola była szczególnie widoczna w produkcji hutniczej, w okresie rozbudowy kolejnictwa w Rosji od lat siedemdziesiątych do początku XX wieku⁶. Ważnym czynnikiem dynamizującym rozwój przemysłu były także przeobrażenia techniczno-technologiczne. W końcu XIX i na początku XX wieku w Królestwie Polskim większość gałęzi przemysłu była już zmechanizowana. Mechanizacja produkcji wkraczała także do małych i średnich firm przemysłowych dzięki upowszechnieniu silników elektrycznych i spalinowych⁷. Prezentowane materiały statystyczne w pełni potwierdzają proces dynamicznego rozwoju przemysłu w Królestwie Polskim od końca lat siedemdziesiątych XIX wieku do wybuchu I wojny światowej.

Całość danych statystycznych została przedstawiona w trzech rozdziałach. W pierwszym znalazły się materiały w postaci tabel charakteryzujących rozwój przemysłu w Królestwie Polskim w latach 1879–1913 z uwzględnieniem następujących mierników: liczby zakładów, wartości produkcji, liczby robotników oraz mocy urządzeń energetycznych w KM (koniach mechanicznych). Ponadto w rozdziale tym przedstawiono zmiany w strukturze wielkościowej przedsiębiorstw przemysłowych w badanym okresie, jak również przeobrażenia w strukturze gałęziowej przemysłu Królestwa Polskiego. Z kolei w rozdziale drugim znalazły się materiały statystyczne ukazujące zmiany w rozmieszczeniu przestrzennym przemysłu Królestwa Polskiego oraz szczegółowe dane charakteryzujące rozwój czterech głównych okręgów (regionów) przemysłowych: łódzkiego, warszawskiego, sosnowiecko-częstochowskiego i staropolskiego. Natomiast w trzecim rozdziale zostały przedstawione materiały statystyczne charakteryzujące rozwój przemysłu poza głównymi okręgami. We wszystkich trzech rozdziałach podstawowymi miernikami ukazującymi zmiany strukturalne oraz rozwój przemysłu były: liczba zakładów, wartość produkcji, liczba zatrudnionych oraz moc energetyczna w KM.

Przy analizie struktury wielkościowej przemysłu wyróżniono siedem grup wielkości zakładów: od 5 do 20 robotników, 21–50, 51–100, 101–200, 201–500, 501–1000 i powyżej 1000 zatrudnionych. Podział ten został wprowadzony przez funkcjonującą od początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku w Rosji Inspekcję Fabryczną⁸. Należy dodać, że w stosunku do zakładów przemysłu spożywczego

⁵ A. Jezierski, *Problemy wzrostu gospodarczego Polski w XIX wieku*, [w:] *Polska XIX wieku. Państwo, społeczeństwo, kultura*, red. S. Kieniewicz, Warszawa 1977, s. 111.

⁶ Pustuła, *op. cit.*, s. 51–70.

⁷ Puś, *Rozwój przemysłu...*, s. 13.

⁸ Zob. *Swod otczotow fabrycznych inspietorow za 1901–1913 gody*, S. Petersburg 1901–1913.

i drzewnego (gorzelnie i tartaki) autor do pierwszej grupy firm zaliczył również zakłady zatrudniające poniżej pięciu robotników.

Ogółem dane statystyczne obejmują 12 gałęzi przemysłu (wydobywczy, hutniczy, metalowo-maszynowy, włókienniczy, papierniczo-poligraficzny, drzewny, chemiczny, skórzaný, mineralny, spożywczy, konfekcyjny oraz tzw. inne). W latach 1879, 1884, 1893, 1900, 1904 i 1913 łącznie analizie poddano 17 521 zakładów przemysłowych, dane każdego zakładu oddzielnie. Materiał ten został przedstawiony w 321 tablicach statystycznych.

Rozdział I

ROZWÓJ PRZEMYSŁU KRÓLESTWA POLSKIEGO W LATACH 1879–1913 STRUKTURA WIELKOŚCIOWA I GAŁĘZIOWA

Rozdział pierwszy obejmuje zagadnienia rozwoju przemysłu Królestwa Polskiego ogółem (wszystkie gałęzie produkcji) w latach 1879–1913, strukturę wielkościową w sześciu przekrojach chronologicznych (1879, 1884, 1893, 1900, 1904 i 1913). Ponadto strukturę gałęziową oraz strukturę wielkości poszczególnych gałęzi produkcji przemysłowej.

1. Rozwój przemysłu w latach 1879–1913

Rozwój przemysłu w Królestwie Polskim w latach 1879–1913 był bardzo dynamiczny. W okresie 34 lat liczba zakładów przemysłowych zwiększyła się ponad dwukrotnie, wartość produkcji wzrosła prawie ośmiokrotnie, liczba zatrudnionych robotników ponad 4,5-krotnie, natomiast moc maszyn energetycznych 23 razy. Ten ostatni wskaźnik świadczy o zdecydowanym postępie w mechanizacji produkcji przemysłowej we wszystkich gałęziach produkcji.

Tabela 1

Rozwój przemysłu (wszystkie gałęzie produkcji) w Królestwie Polskim 1879–1913

Lata	Zakłady	%	Wartość produkcji w tys. rb	%	Liczba robotników	%	Moc w KM	%
1879	1 922	100,0	116 609	100,0	90 558	100,0	17 432	100,0
1884	2 518	131,0	180 928	155,1	117 886	130,2	31 036	178,0
1893	2 788	145,0	231 963	198,9	156 740	173,0	73 376	420,9
1900	2 761	143,6	405 375	347,6	254 131	280,6	200 000	1147,3
1904	3 592	186,9	596 187	511,2	324 702	358,5	217 373	1246,9
1913	3 940	204,9	897 664	769,8	412 437	455,4	406 186	2330,1

Źródło: UFZ 1879 r.; UFZ 1884 r.; UFZ 1893 r.; SFZ 1900 r.; KAP 1904 r.; PH 1913 r.; FZPR 1913 r.; GPR 1879 r.; GPR 1884 r.; SSSGPR 1893 r.; SSSGPR 1900 r.; obliczenia własne.

2. Zmiany w strukturze wielkości zakładów przemysłowych

Wraz z rozwojem produkcji przemysłowej zachodziły zmiany w strukturze wielkościowej zakładów i przedsiębiorstw. Stopniowo następowała koncentracja produkcji w zakładach dużych i wielkich. Udział zakładów małych, zatrudniających do 20 robotników w ogólnej liczbie przedsiębiorstw wyraźnie spadał. Największe zmiany udziału zakładów małych (zatrudniających 5–20 i 21–50 robotników) i średnich (zatrudniających od 51–100 i od 101–200 robotników) następowały w globalnej wartości produkcji oraz w ogólnej liczbie zatrudnionych. Przewaga przedsiębiorstw dużych (201–500 robotników) i wielkich (501–1000 i ponad 1000 robotników) była szczególnie widoczna w mechanizacji produkcji mierzonej liczbą KM.

Tabela 2

Struktura wielkości zakładów w przemyśle (ogółem) Królestwa Polskiego w 1879 r.

Grupy wielkości zakładów	Liczba firm	%	Wartość produkcji w tys. rb	%	Liczba robotników	%	Liczba KM	%
5–20	1 376	71,6	18 951	16,2	10 391	11,5	.	.
21–50	240	12,5	10 798	9,3	7 623	8,4	.	.
51–100	132	6,9	11 906	10,2	9 156	10,1	.	.
101–200	72	3,7	13 712	11,8	10 234	11,3	.	.
201–500	70	3,6	17 382	14,9	20 125	22,2	.	.
501–1000	24	1,2	21 350	18,3	15 878	17,5	.	.
Ponad 1000	8	0,4	22 510	19,3	17 151	18,9	.	.
Razem	1 922	100,0	116 609	100,0	90 558	100,0	17 432	100,0

Źródło: UFZ 1879 r.; GPR za 1879 r.; obliczenia własne.

W 1879 r. w przemyśle Królestwa Polskiego w liczbie zakładów zdecydowanie przeważały firmy małe, które stanowiły ponad 84% ogółu przedsiębiorstw. Ich udział w ogólnej wartości przemysłu także był znaczny i przekraczał 25%, natomiast w liczbie zatrudnionych jedynie ponad 19%. Z kolei firmy średniej wielkości stanowiły jedynie ponad 10% ogółu zakładów, a ich udział w wartości produkcji wynosił 22%, w zatrudnieniu zaś ponad 21%.

Przedsiębiorstwa duże, mające niewielki udział w ogólnej liczbie zakładów – 3,6% skupiały prawie 15% globalnej wartości produkcji i ponad 22% ogólnej liczby robotników. Mimo iż zakłady wielkie stanowiły jedynie 1,6% ogółu firm przemysłowych, to jednak w globalnej wartości produkcji ich udział był

znaczący i wynosił ponad 37%, podobnie w ogólnej liczbie zatrudnionych skupiały one ponad 36% robotników przemysłowych (tab. 2).

Zmiany, które nastąpiły w czasie kolejnych 5 lat do 1884 r. były znaczące. Przede wszystkim zwiększyła się liczba przedsiębiorstw przemysłowych o ponad 500 firm, wartość produkcji o ponad 64 mln rb, liczba zatrudnionych o ponad 27 tys. robotników oraz moc maszyn energetycznych o ponad 14 tys. KM (tab. 3).

Tabela 3

Struktura wielkości zakładów w przemyśle Królestwa Polskiego
w 1884 r.

Grupy wielkości zakładów	Liczba firm	%	Wartość produkcji w tys. rb	%	Liczba robotników	%	Liczba KM	%
5–20	1876	74,5	35 863	19,8	12 786	10,8	758	2,4
21–50	298	11,8	16 827	9,3	9 711	8,2	1 001	3,2
51–100	134	5,3	11 382	6,3	9 478	8,0	1 742	5,6
101–200	83	3,3	13 868	7,7	11 832	10,0	2 953	9,5
201–500	89	3,5	34 219	18,9	29 300	24,9	6 857	22,1
501–1000	25	1,0	23 548	13,0	15 549	13,2	7 470	24,1
Ponad 1000	13	0,5	45 221	25,0	29 230	24,8	10 255	33,0
Razem	2518	100,0	180 928	100,0	117 886	100,0	31 036	100,0

Źródło: UFZ za 1884 r.; GPR za 1884 r.; obliczenia własne.

W poszczególnych grupach wielkości zakładów przemysłowych w 1884 r. w stosunku do 1879 r. największy przyrost odnotować należy w grupie zakładów małych, których liczba wzrosła o 558 firm. Świadczy to o dobrej koniunkturze gospodarczej w tym czasie. Zakłady te zwiększyły swój udział w globalnej wartości produkcji od 3,6% do 29,1%, natomiast poziom zatrudnienia pozostał na tym samym poziomie – 19%. Firmy średniej wielkości nie zwiększyły swego udziału w ogólnej liczbie zakładów, jednak dość wyraźnie obniżył się ich udział w globalnej wartości produkcji do 14% oraz w zatrudnieniu do 18%. Znacznie wzrosła liczba przedsiębiorstw dużych o 19 firm, jednak ich udział w ogólnej liczbie zakładów pozostał na poziomie 3,5%, zdecydowanie zwiększył się ich udział w wartości produkcji, prawie do 19% oraz w zatrudnieniu, prawie do 25%. Zakłady duże skupiały także znaczną liczbę mocy energetycznej, ponad 22%. Zakłady wielkie nie zwiększyły swego udziału w ogólnej liczbie firm, mimo ich wzrostu o 6 przedsiębiorstw. Nieco zwiększył się ich udział w globalnej wartości produkcji do 38% i w ogólnej liczbie zatrudnionych także do 38%. Przedsiębiorstwa wielkie zdecydowanie przodowały w liczbie mocy energetycznej, skupiając 33% KM (tab. 3).

Struktura wielkości zakładów w przemyśle Królestwa Polskiego w 1893 r.

Grupy wielkości zakładów	Liczba firm	%	Wartość produkcji w tys. rb	%	Liczba robotników	%	Liczba KM	%
5–20	1 888	68,3	43 995	18,9	13 212	8,4	3 341	4,6
21–50	392	14,2	16 151	7,0	11 289	7,2	3 800	5,2
51–100	206	7,4	19 081	8,2	13 546	8,6	4 529	6,2
101–200	107	3,8	13 440	5,8	14 174	9,0	3 732	5,1
201–500	110	4,0	39 059	16,8	33 782	21,6	16 170	22,0
501–1000	45	1,7	43 512	18,8	28 461	18,2	9 575	13,0
Ponad 1000	19	0,6	56 725	24,5	42 276	27,0	32 229	43,9
Razem	2 767	100,0	231 963	100,0	156 740	100,0	73 376	100,0

Źródło: UFZ za 1893 r.; SSSGPR za 1893 r.; obliczenia własne.

W 1893 r., po załamaniu kryzysowym w 1892 r., nastąpił dalszy zdecydowany rozwój przemysłu w Królestwie Polskim. W strukturze wielkościowej zakładów nastąpiły wyraźne zmiany, spada udział firm małych w ogólnej liczbie przedsiębiorstw do ponad 82%, natomiast ich udział w globalnej produkcji również się zmniejsza do 26% oraz w zatrudnieniu do nieco ponad 15%. Mimo wzrostu udziału zakładów średnich w ogólnej liczbie firm do ponad 11%, nie zmienia się ich udział w globalnej wartości produkcji – 14%, a w ogólnej liczbie zatrudnionych spada do 15,8%. Przedsiębiorstwa duże poza nieco wyższym ich udziałem w ogólnej liczbie firm – 4,0%, zmniejszają swój udział w globalnej wartości produkcji do 16,8% oraz w zatrudnieniu do 21,6%. Zdecydowanie rośnie natomiast liczba zakładów wielkich z 38 w 1884 r. do 64 w 1893 r., a ich udział w ogólnej liczbie firm przekracza 2%, zaś w globalnej wartości produkcji wzrasta do ponad 43% i w ogólnej liczbie robotników do ponad 45%. Przedsiębiorstwa wielkie dominują w procesie mechanizacji produkcji skupiając prawie 56% mocy urządzeń energetycznych (tab. 4).

W 1900 r., mimo narastającego kryzysu, po okresie niezwykle dynamicznego inwestowania w przemyśle Królestwa Polskiego w latach 1893–1899, nastąpiły wyraźne zmiany w strukturze wielkości przedsiębiorstw, a w konsekwencji postępująca koncentracja produkcji i zatrudnienia w zakładach dużych i wielkich (tab. 5).

W 1900 r. nastąpił dalszy spadek znaczenia małych firm, których udział w ogólnej liczbie zakładów obniżył się do 73,8%, a w wartości produkcji do 12,7%, w zatrudnieniu do 13,6%. Rośnie natomiast znaczenie zakładów średnich, w ogólnej liczbie przedsiębiorstw do 17%, w globalnej wartości

Rozdział II

STRUKTURA PRZESTRZENNA PRZEMYSŁU KRÓLESTWA POLSKIEGO I ROZWÓJ OKRĘGÓW PRZEMYSŁOWYCH

W końcu lat siedemdziesiątych XIX w. w Królestwie Polskim ostatecznie ukształtowały się cztery okręgi (regiony) przemysłowe, w kolejności według udziału w produkcji i zatrudnieniu całego przemysłu były to: łódzki, warszawski, sosnowiecko-częstochowski i staropolski. Zasięg i obszar tych okręgów w dotychczasowej literaturze historycznej zostały już dokładnie określone (por. W. Puś, *Rozwój przemysłu w Królestwie Polskim*, Łódź 1997, s. 48–50) w związku z tym w prezentowanej publikacji nie wracamy do tego problemu przyjmując delimitację tych regionów według ustaleń autora w przywoływanej publikacji z 1997 r. Struktura przestrzenna przemysłu w Królestwie Polskim w latach 1879, 1884, 1893, 1900, 1904 i 1913 została przedstawiona wg podziału na okręgi i obszar poza okręgami. W tabelach statystycznych nazwy okręgów zastąpiono skrótami: łódzki – Ł, warszawski – W, sosnowiecko-częstochowski – SC oraz staropolski – ST, natomiast obszar poza okręgami skrótem: PO – poza okręgami.

1. Rozmieszczenie przemysłu Królestwa Polskiego ogółem (wszystkie gałęzie produkcji)

W 1879 r. wśród okręgów przemysłowych Królestwa Polskiego pierwszą pozycję zajmował region łódzki, który skupiał 27,9% ogółu zakładów, 41,6% globalnej wartości produkcji, 27% ogólnej liczby robotników oraz stosunkowo niewiele mocy energetycznej liczonej w KM – 16,5%. Na drugim miejscu był region warszawski, którego udział w ogólnej liczbie firm wynosił 16,9%, w produkcji 24,6%, zatrudnieniu 19,3%, a w ogólnej liczbie mocy energetycznej jedynie 10,5%. Trzecią pozycję zajmował region sosnowiecko-częstochowski, który skupiał 7,5% ogółu przedsiębiorstw, 11,7% wartości produkcji, 16%

ogólnej liczby robotników oraz 31,9% KM, co dawało temu okręgowi pierwszą pozycję pod względem zaawansowania w procesie mechanizacji produkcji. Należy dodać, że było to także związane ze strukturą gałęziową przemysłu tego regionu, w którym główną rolę odgrywały takie gałęzie jak: górnictwo, hutnictwo i przemysł metalowo-maszynowy. Ostatnie miejsce wśród okręgów przemysłowych zajmował region staropolski, którego udział w ogólnej liczbie zakładów wynosił 6,5%, w produkcji 4,5%, zatrudnieniu 8,2% oraz 20,2% w liczbie KM, co było następstwem, podobnie jak w wypadku okręgu sosnowiecko-częstochowskiego, struktury gałęziowej przemysłu z przewagą hutnictwa i przemysłu metalowego. Mimo skupienia w okręgach przemysłowych łącznie 58,8% ogółu przedsiębiorstw, 82,4% globalnej wartości produkcji, 70,5% ogólnej liczby robotników oraz ponad 79% mocy energetycznej to jednak poza regionami przemysłowymi funkcjonowało ponad 41% firm, których wartość produkcji wynosiła 17,6%, zatrudnienie 29,5% oraz 20,9% KM (tab. 77).

Tabela 77

Rozmieszczenie przemysłu Królestwa Polskiego w 1879 r.

Okregi	Liczba firm	%	Wartość produkcji w tys. rb	%	Liczba robotników	%	Liczba KM	%
Ł	536	27,9	48 565	41,6	24 489	27,0	2 871	16,5
W	325	16,9	28 664	24,6	17 509	19,3	1 828	10,5
SC	145	7,5	13 664	11,7	14 511	16,0	5 558	31,9
ST	125	6,5	5 258	4,5	7 400	8,2	3 521	20,2
PO	791	41,2	20 458	17,6	26 649	29,5	3 654	20,9
Razem	1 922	100,0	116 609	100,0	90 558	100,0	17 432	100,0

Źródło: UFZ za 1879 r.; GPR za 1879 r.; obliczenia własne.

Tabela 78

Rozmieszczenie przemysłu Królestwa Polskiego w 1884 r.

Okregi	Liczba firm	%	Wartość produkcji w tys. rb	%	Liczba robotników	%	Liczba KM	%
Ł	451	17,9	60 304	33,3	30 420	25,8	5 642	18,2
W	433	17,2	38 889	21,5	20 617	17,5	3 121	10,0
SC	158	6,3	26 468	14,6	21 048	17,8	14 547	46,9
ST	168	6,7	5 589	3,1	7 054	6,0	2 383	7,7
PO	1 308	51,9	49 678	27,5	38 751	32,9	5 343	17,2
Razem	2 518	100,0	180 928	100,0	117 886	100,0	31 036	100,0

Źródło: UFZ za 1884 r.; GPR za 1884 r.; obliczenia własne.

Rozdział III

PRZEMYSŁ KRÓLESTWA POLSKIEGO POZA GŁÓWNYMI OKRĘGAMI

W latach 1879–1913 również poza głównymi okręgami przemysłowymi (łódzkim, warszawskim, sosnowiecko-częstochowskim oraz staropolskim) proces industrializacji również miał miejsce. W prezentowanym rozdziale przedstawiono rozwój przemysłu w Królestwie Polskim poza wyżej wymienionymi okręgami, strukturę wielkości zakładów, strukturę gałęziową oraz stan uprzemysłowienia w poszczególnych guberniach. Powyższe zagadnienia zostały opracowane statystycznie w sześciu przekrojach chronologicznych (1879, 1884, 1893, 1900, 1904 i 1913) z uwzględnieniem liczby zakładów przemysłowych, wartości produkcji, liczby zatrudnionych oraz jeśli źródła na to pozwalały także liczby KM.

1. Rozwój przemysłu w Królestwie Polskim poza głównymi okręgami w latach 1879–1913

Tabela 219

Przemysł Królestwa Polskiego w latach 1879–1913 poza głównymi okręgami

Lata	Liczba firm	%	Wartość produkcji w tys. rb	%	Liczba robotników	%	Liczba KM	%
1879	791	100,0	20 458	100,0	26 649	100,0	3 654	100,0
1884	1 308	165,3	49 678	242,8	38 751	145,4	5 343	146,2
1893	1 287	162,7	62 048	303,3	38 688	145,1	11 128	304,5
1900	1 050	132,7	67 207	328,5	47 894	179,7	.	.
1904	1 122	141,8	87 194	426,2	54 739	205,4	21 763	595,6
1913	1 225	154,8	159 162	778,0	71 982	270,1	55 319	1513,9

Źródło: UFZ za lata 1879, 1884, 1893; GPR za lata 1879, 1884; SSSGPR za lata 1893, 1900; SFZ za 1900 r.; KAP za 1904 r.; FZPR za 1913 r.; PH za 1913 r.; obliczenia własne.